

УДК 351.745.7:343.35

Бех О. В. – начальник Головного управління
Національної поліції України в Полтавській
області, м. Полтава

ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Визначено основні елементи оперативно-розшукової характеристики злочинів у сфері службової діяльності, а саме: поняття конкретного виду злочинів і кваліфікація дій, які характеризують предмет злочинного зазіхання й особливості кримінального вияву; фактори, що впливають на оперативно значущу поведінку (об'єктивні та суб'єктивні); оперативно значуща поведінка (способи підготовки, учинення, приховування злочину); особи, які становлять оперативний інтерес (особисті дані, можливість і мета їхніх дій, специфічні ознаки).

Ключові слова: злочини у сфері службової діяльності, оперативно-розшукова характеристика, конкретний вид злочинів, кваліфікація дій, оперативно значуща поведінка, оперативний інтерес.

Упродовж останніх десятиліть Україна за показником індексу сприйняття корупції перемістилася з 37-го (1995) на 134-те (2016) місце. Нині оперативні підрозділи не повною мірою забезпечують ефективне проведення профілактичних й оперативно-розшукових заходів щодо виявлення та розкриття корупційних злочинів. Спосіб учинення останніх залежить від кількох злочинних дій, що відображають протиправну поведінку службової особи: для досягнення злочинної мети посадовці виконують комплекс дій, об'єднаних єдиним умислом і спрямованих на досягнення злочинного наслідку. Завдання оперативних працівників полягає у виявленні фактів злочинів (конкретних дій, за які передбачено певні санкції), у процесі чого вони здобувають первинну оперативну інформацію, що підлягає подальшій перевірці з метою виявлення в діях особи ознак конкретного злочину. Тому оперативні працівники повинні володіти знаннями щодо загальних злочинних схем і, відповідно,

в оперативній інформації визначити та зафіксувати факти, які становитимуть елементи складу конкретного злочину. Зазначену інформацію надає оперативно-розшукова характеристика. На думку науковців [1, с. 13], теорія пізнання, що підтверджує науковість учення про оперативно-розшукову характеристику злочинів, надає можливість пояснити дії злочинця в період підготовки та вчинення злочину, прогнозувати його подальшу поведінку. Ці положення сприяють розробленню методики виявлення злочинів і встановлення особи злочинця на підставі порівняння ознак злочину й особливостей поведінки певних осіб за окресленими оперативно-розшуковою характеристикою моделями кримінальної поведінки.

Аспекти оперативно-розшукової характеристики вивчали у своїх працях Д. В. Гребельський, С. І. Ніколаук, Д. Й. Никифорчук, Г. В. Прокопович, О. О. Шаповалов. Розроблено й оперативно-розшукову характеристику корупційних і посадових злочинів. Однак у цих дослідженнях не враховано численні зміни антикорупційного законодавства, зокрема нормативних актів, що регулюють оперативно-розшукову діяльність.

Саме тому мета цієї статті полягає у визначенні основних елементів оперативно-розшукової характеристики злочинів у сфері службової діяльності.

Оперативно-розшукова характеристика певних злочинів передбачає системність і комплексність використання оперативно-розшукових можливостей з огляду на оперативно-розшукову характеристику окремих груп злочинів, оскільки будь-яка діяльність передбачає знання об'єктів впливу. У контексті діяльності оперативних підрозділів із виявлення злочинів, що вчинені або які вчиняють, а також документування злочинів, які готують, це означає, що елементами оперативно-розшукової характеристики злочинів у сфері службової діяльності є поняття конкретного виду злочинів і кваліфікація дій, які характеризують (тобто предмет злочинного зазіхання й особливості кримінального вияву); фактори, що впливають на оперативно значущу поведінку (об'єктивні та суб'єктивні); оперативно значуща поведінка (способи підготовки, учинення та приховування злочину); особи, які становлять оперативний інтерес (особисті дані, можливість і мета їхніх дій, специфічні ознаки).

На інший елемент оперативно-розшукової характеристики злочинів суттєво впливають об'єктивні та суб'єктивні фактори.

Посадовець, маючи намір учинити службовий злочин, повинен поєднати (та осмислити) певні фактори – можливість учинити злочинні дії та бажання до них вдаватися. Власні можливості посадовець оцінює з огляду на наявність у нього певних повноважень (наприклад, функцій і посадових обов'язків), тому цей параметр є важливою пошуковою ознакою, оскільки саме на наявність можливості особи (яка обіймає певну посаду) щодо вчинення злочину певним способом орієнтуються оперативні працівники в процесі виявлення ознак злочинів. Зазначені фактори є об'єднувальною ланкою між особою, яка становить оперативний інтерес, та її оперативно значущою поведінкою. Науковці пропонують перелік цих факторів: галузь, профіль органу, установи, у якій перебуває на службі посадова особа, структура органу та місце в ній посадової особи; повноваження посадової особи (які блага може надати); система документообігу, що супроводжує діяльність органу чи установи, а також прийняття рішень; система обліку й контролю, прогалини в них, безконтрольність на певних ділянках служби; режим роботи, процедура прийняття рішень; виробничі, ділові, договірні зв'язки з іншими органами та організаціями; підпорядкованість і підконтрольність, особисті й інші позаслужбові зв'язки посадової особи, колишні місця роботи; недоліки діяльності органу (бюрократизм, тяганина, корупційні традиції, недоліки обліку, відсутність контролю тощо); особливості законодавчого регулювання діяльності посадової особи (прогалини в нормативній регламентації, можливість прийняття рішень на розсуд посадової особи, відсутність звітності та контролю, зокрема морального у вигляді кодексів честі й поведінки посадової особи [2, с. 21]. Поділяючи таку думку, зауважимо, що автор не визначає змісту цих факторів, здатного забезпечити формування певного логічного ланцюга для пошукової діяльності.

Важливим елементом оперативно-розшукової характеристики злочинів у сфері службової діяльності є особи, які становлять оперативний інтерес. Виконання службовими особами своїх обов'язків на підставі, у межах і в порядку, передбачених Конституцією України, законами й іншими нормативними актами, забезпечує нормальну діяльність державного апарату, а також апарату управління підприємств, установ та організацій. Проте це формальна ознака, вона не відповідає потребам кримінальної юстиції, оскільки з-поміж усіх

службових осіб оперативно-розшукова характеристика допомоги виокремити саме тих, які становлять оперативний інтерес в аспекті виявлення та документування злочинів. Для ефективного виконання такого завдання зазначених осіб необхідно класифікувати за повними оперативно значущими параметрами. Науковці, які досліджували окреслену проблему, здійснювали спробу класифікації в контексті певних наук. Так, А. Б. Балонь класифікував службових осіб відповідно до ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції» як суб'єктів впливу цього Закону [3]; Р. Л. Максимович [4, с. 232–233] поділяє службових осіб за змістом повноважень, а Р. М. Тучак – у контексті аналізу інформації, що може становити інтерес для працівників органів, уповноважених здійснювати протидію корупції [5, с. 107–109]; Т. І. Слуцька використовує критерії кримінального права як суб'єктів певних злочинів [6, с. 71]; М. І. Карпенко [7, с. 33], О. Є. Луценко [8, с. 235], І. С. Башмаков [2, с. 33] здійснюють класифікацію залежно від посадових обов'язків.

Ураховуючи пропозиції науковців, пропонуємо таку класифікацію: за мотивами вчинення злочинів; залежно від функцій у злочинній схемі; залежно від обізнаності особи щодо вчинення злочину. Також ми констатуємо наявність груп осіб, сформованих у корупційну мережу, діяльність яких полягає у встановленні взаємозв'язків і взаємозалежностей між службовими особами за вертикаллю влади й управління, а також за горизонталлю на різних рівнях між різними органами та установами, яка спрямована на систематичне вдосконалення злочинних схем з метою особистого збагачення, розподіл коштів на користь структур (що входять до мережі), зростання рівня прибутків або отримання преференцій суб'єктами мережі (до якої входять службові особи органів влади й управління, які забезпечують відповідні рішення; комерційні та фінансові структури, що реалізують отримані преференції, перетворюючи їх на конкретну вигоду; правоохоронці, які забезпечують правове прикриття такої діяльності).

Оперативні працівники передусім вивчають зовнішні ознаки злочину – конкретний акт поведінки службової особи у вигляді дії чи бездіяльності, що завжди здійснюють у певній об'єктивній обстановці, певному місці та в певний час. Цей акт поведінки відбувається у відповідний спосіб, наприклад, надання неправомірної вигоди з об'єктивної сторони полягає в переданні службовій особі матеріальних цінностей, унаслідок чого вона

зловживає службовими обов'язками або не виконує їх; службова недбалість – невиконання чи неналежне виконання службових обов'язків через несумлінне ставлення до них. Для потреб оперативно-розшукової діяльності оперативно-розшукова характеристика повинна надавати наукове обґрунтування пошукової діяльності оперативних підрозділів. Оперативні працівники можуть виявити ознаки службових злочинів на будь-якому з етапів їх учинення, і під час оперативного пошуку вони не отримують структуровану інформацію про конкретний склад злочину. Тому, на нашу думку, оперативно значуща поведінка не повинна відповідати способам учинення злочинів (у межах криміналістичної характеристики) або їхній об'єктивній стороні (кримінально-правова характеристика).

Наявність декількох варіантів корупційної поведінки констатує Л. Н. Герасіна [9, с. 141]. Однак, на нашу думку, вони мають різні моделі мотивації, що впливають на тактику дій оперативних працівників щодо протидії службовим злочинам. Дії під час учинення злочинів у сфері службової діяльності становлять певну модель оперативно значущої поведінки. Оскільки головною метою аналізованих злочинів є отримання неправомірної вигоди, то класифікацію слід здійснювати за двома критеріями – етапом злочинних дій (підготовка, учинення, приховування) та шляхом досягнення злочинної мети (сприяння, отримання вигоди, масування). Така класифікація враховує як цілісні склади злочинів, притаманні окремим етапам злочинної діяльності, так й окремі способи злочинних дій у межах складів злочинів.

На етапі підготовки до вчинення службового злочину посадовець оцінює умови обстановки та здійснює певні дії, які полегшують досягнення злочинної мети. Умови обстановки зумовлюють оперативно значущу поведінку під час учинення службового злочину. Посадовець їх оцінює як сприятливі чи несприятливі (сприятливі особа використовує для досягнення мети, до несприятливих пристосовується, змінюючи свої дії або власне умови на сприятливіші). Посадовець може цілком і правильно оцінювати умови об'єктивної обстановки, випадково або умисно нехтувати ними, обираючи спосіб дії, від чого залежить досягнення цілей [2, с. 37].

Фактично отриманню неправомірної вигоди сприяють дії, які можна виокремити як склади злочинів (ст. 364, 365, 366 Кримінального кодексу України). На цьому етапі вчинення

злочину, згідно з матеріалами кримінальних проваджень, оперативно значуща поведінка передбачає низку дій з підготовки до вчинення злочину, а саме: підшукування засобів учинення злочину (14,5 %); підготовка відповідних документів (13,5 %); підроблення документів (6,9 %); підшукування інших співучасників злочину (32,1 %); створення ситуації, що полегшує втілення злочинного задуму (32,1 %); звільнення або переведення на інші посади підлеглих (4,2 %); обмеження доступу до інформації (9,6 %).

Наступний етап оперативно значущої поведінки – це безпосередньо отримання неправомірної вигоди. Зазначені дії полягають у прийнятті особою пропозиції надати неправомірну вигоду для себе чи третьої особи; прийнятті обіцянки надати неправомірну вигоду для себе чи третьої особи; одержанні неправомірної вигоди для себе чи третьої особи; проханні надати неправомірну вигоду для себе чи третьої особи; вимаганні надати неправомірну вигоду.

На нашу думку, для визначення оперативно значущої поведінки як параметра, який мають урахувувати оперативні працівники під час виявлення ознак злочину та його документування, необхідно використати таку класифікацію: за способом передання (з посередником – 22,1 %, без посередника – 9,3 %, через умовні місця – 15,2 %); за характером впливу службовця на особу, яка надає неправомірну вигоду (з вимаганням – 24,4 %, без вимагання – 22,1 %); дії посадовця щодо виконання умов отримання неправомірної вигоди (законні дії – 16,8 %, незаконні дії – 29,7 %; пов'язаність з іншими злочинами у сфері службової діяльності (пов'язані – 29,7 %, непов'язані – 16,8 %); за характером відносин між одержувачем неправомірної вигоди й особою, що її надає (поодинокі випадки – 21,1 %, систематичні дії – 25,4 %).

Одним із варіантів отримання неправомірної вигоди є незаконне збагачення, тому доцільно доповнити форми оперативно значущої поведінки: набуття у власність активів у значному розмірі (3,6 %); передання активів, законність набуття яких не підтверджено доказами інших осіб (5,6 %). Необхідно розмежувати отримання неправомірної вигоди безпосередньо й у вигляді незаконного збагачення. Стосовно цього питання ми поділяємо думки науковців, згідно з якими одержання неправомірної вигоди відбудеться в разі, якщо службова особа

отримує винагороду для себе чи третьої особи за вчинення чи невчинення в інтересах того, хто надає неправомірну вигоду, або в інтересах третьої особи будь-якої дії з використанням наданої їй влади чи службових повноважень, а якщо ж службова особа одержує незаконну винагороду без такої умови, то її дії становлять склад незаконного збагачення [10, с. 76].

Також до форм оперативно значущої поведінки під час одержання неправомірної вигоди належать такі: одержання неправомірної вигоди за вплив на прийняття рішення особою, уповноваженою на виконання функцій держави, поєднане з вимаганням такої вигоди (6,9 %), або без вимагання (2,3 %). На етапі отримання неправомірної вигоди трапляються також форми оперативно значущої поведінки, що є невід'ємною складовою отримання, а саме її надання: особа пропонує чи обіцяє (погоджується) за таку вигоду або за надання цієї вигоди третій особі вплинути на прийняття рішення особою, уповноваженою на виконання функцій держави (3,6 %); надання неправомірної вигоди за вчинення дій чи бездіяльність із використанням наданих їй повноважень в інтересах того, хто пропонує чи надає таку вигоду, або в інтересах третьої особи (4,6 %); пропозиція посередника здійснити вплив на вповноважену особу за надання цієї вигоди (2,3 %), тобто повідомлення про наявність можливості й наміру (бажання) здійснити вплив у разі надання неправомірної вигоди.

Дії осіб у межах оперативно значущої поведінки на цьому етапі може бути кваліфіковано за ст. 368, 368², 369², 369 Кримінального кодексу України.

Наступною складовою оперативно значущої поведінки під час учинення злочинів у сфері службової діяльності є приховування факту або ознак злочину, яка передбачає такі форми: активні дії щодо приховування слідів злочину (44,9 %); використання результатів службових злочинів для вчинення інших злочинів (44,2 %); протидія оперативно-розшуковій діяльності (6,3 %); протидія досудовому розслідуванню (31,7 %); ухилення від фінансового контролю (2,3 %); легалізація доходів, отриманих злочинним шляхом (35,1 %).

Ці дії може бути кваліфіковано за ст. 366¹, 209, 367 Кримінального кодексу України.

Таким чином, до основних елементів оперативно-розшукової характеристики злочинів у сфері службової

діяльності належать: поняття конкретного виду злочинів та кваліфікація дій, які характеризують (тобто предмет злочинного зазіхання та особливості кримінального вияву); фактори, що впливають на оперативно значущу поведінку (об'єктивні та суб'єктивні); оперативно значуща поведінка (способи підготовки, учинення та приховування злочину); особи, які становлять оперативний інтерес (особисті дані, можливість і мета їхніх дій, специфічні ознаки).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Луговик В. Ф. Проблемы формирования учения об оперативно-розыскной характеристике преступлений / В. Ф. Луговик // Оперативник (сыщик). – 2006. – № 4 (9). – С. 13–16.
2. Башмаков И. С. Особенности первоначального этапа расследования преступлений, совершаемых представителями органов местной власти : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Башмаков Иван Сергеевич. – Екатеринбург, 2006. – 173 с.
3. Болвінов С. П. Оперативно-розшукова характеристика одержання неправомірної вигоди службовими особами в органах місцевого самоврядування / С. П. Болвінов // Право і Безпека. – 2015. – № 4. – С. 67–71.
4. Максимович Р. Л. Поняття службової особи у кримінальному праві України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Максимович Роман Львович. – Львів, 2006. – 238 с.
5. Тучак Р. М. Адміністративно-правові засади боротьби з корупцією : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Тучак Роман Миколайович. – Харків, 2005. – 198 с.
6. Слуцька Т. І. Кримінальна відповідальність за перевищення влади або службових повноважень : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Слуцька Тетяна Іванівна. – Київ, 2010. – 232 с.
7. Карпенко М. І. Кримінальна відповідальність за службове підроблення, передбачене ст. 366 Кримінального кодексу України / М. І. Карпенко, О. М. Москаленко // Юридична наука. – 2012. – № 9. – С. 28–38.
8. Луценко О. Є. Службові та посадові обов'язки державних службовців: щодо розмежування понять / О. Є. Луценко // Держава і право. – 2013. – Вип. 61. – С. 232–240. – (Серія «Юридичні і політичні науки»).

9. Герасина Л. Н. Коррупция в структуре латентной преступности: социолого-правовой и компаративный анализ / Л. Н. Герасина // Відповідальність посадових осіб за корупційну діяльність: матеріали міжнар. наук.-практ. семінару (Харків, 11–12 трав. 2001 р.). – Харків, 2003. – С. 140–144.

10. Кримінальна відповідальність за окремі злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг : наук.-практ. посіб. / [Ю. В. Ударцов, Є. М. Блажівський, Н. В. Лісова та ін. ; за заг. ред. Ю. В. Ударцова]. – Київ : Нац. акад. прокуратури України, 2013. – 195 с.